Human Geography
Department of Economy and Society

CHOROS
2015:2

Degraded and restituted towns in Poland

Origins, development, problems

Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce

Geneza, rozwój, problemy

Editors / Pod redakcją

Robert Krzysztofik Mirek Dymitrow

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
SCHOOL OF BUSINESS, ECONOMICS AND LAW

Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems
Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy

Editors / Pod redakcją
Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow

Reviewer / Recenzent
Prof. dr hab. Barbara Lubicz-Miszewska

Translations / Tłumaczenia
Mirek Dymitrow

Cover design / Projekt graficzny okładki
Robert Krzysztofik

Recommended citation format / Zalecane cytowanie
Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.) (2015). Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg.

Funding / Finansowanie
The Geographical Association in Gothenburg (est. 1908)
Geografiska Föreningen i Göteborg (etab. 1908)

© Copyright 2015 by University of Gothenburg

ISBN 91–86472–76–3
ISSN 0347–8521

University of Gothenburg
School of Business, Economics and Law
Department of Economy and Society – Human Geography
Viktoriagatan 13, 405 30 Gothenburg, Sweden

Print and binding / Druk i oprawa
SOWA Publishing Ltd.
ul. Hrubieszowska 6a, 01–209 Warsaw, Poland

Degraded and restituted towns in Poland
Origins, development, problems

Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce
Geneza, rozwój, problemy

Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.) (2015). Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg.

Abstract

One of the less known problems in settlement geography is the issue of so-called degraded and restituted towns. This lack of reconnaissance, however, is perhaps less the result of the towns' scarcity than their specificity of being 'awarded' or 'deprived of' an urban label by means of strictly socio-political actions. Degraded and restituted towns, hence, are spatial units made 'rural' or 'urban' instantaneously, irrespective of their de facto state along what is widely considered a gradual path of (de)urbanization. Instead, they become compartmentalized into two constructed spatial categories that have survived the onslaught of material transformations and philosophical repositioning.

While 'rural' and 'urban' are conceptual binaries that certainly need to be treated with caution, their cultural salience may cause tangible consequences within national administrative systems that abide by a formalized rural-urban distinction. This issue becomes particularly important for settlements that clearly transcend any imagined rural-urban divide, i.e. those, whose material and immaterial characteristics seem counterfactual to their assigned category. It is also crucial in formal practices designed to avert such counterfactualities, but whose randomness of approach more creates confusion than helps straighten out a historical concoction. Both processes, nonetheless, lend 'urbanity' and 'rurality' a resonance of objectivity that justifies their use as guides for a host of developmental endeavors, despite subverting a much more intricate reality. Degraded and restituted towns are direct derivatives of this.

Drawing on the above-mentioned irreconcilabilities, the aim of this book is to present and scrutinize degraded and restituted towns through the example of Poland, where these towns occupy a special niche. For one, Poland, due to its chequered and variegated history, is home to a conspicuously large number of degraded (828) and restituted (240) towns; for another, Poland's relentlessness of formalizing 'urbanity' as a category of statistical, political and cultural guidance has a direct bearing on the lives of the towns' residents.

Realizing the intricacy of degraded and restituted towns in the face of commonplace rural-urban ideations, the editors and the 17 contributing Authors of this book have made an effort to capture the towns' complexity with special foci on their shrouded origins, developmental specificities and incurred problems. Owing to the involvement of researchers from different scientific disciplines and subdisciplines, the undertaken project has helped elucidate the problem from multiple perspectives: spatial, social, demographic, economic, environmental, historical, architectural, cultural, legal and philosophical. Allocated into 17 chapters, not only have the presented interpretations allowed for a first interdisciplinary synthesis on the topic, but they also helped outline some prospective directions for future research. Moreover, collecting materials of such diversity into an amalgamated whole has helped identify specific discourses that enwrap the concept of "urbanity" when seen through its oscillations within formal contexts, and to which degraded and restituted towns serve as expendable game pieces.

By combining knowledge arrived at through epistemologically different approaches, the incremental contribution of this book as a whole could be summarized in two attainments:

a) extending theoretical frameworks used to study degraded and restituted towns in terms of definition, conceptualization and assessment of predispositions for future development on account of their spatial, legal, socio-economic and historical characteristics;
b) initiating an anticipated discussion on a number of important and current topics related to the practices of degradation and restitution that have not received adequate attention, e.g., the urbanity-vs.-rurality paradox, the changeability of human settlement forms vs. the consequences of rigid spatial categorizations; the role of various actors in shaping the socio-economic reality under the guise of an ossified binary; or identifying spatio-conceptual conflicts as future challenges for local, regional and national policy.

Keywords: degraded towns, restituted towns, urbanity, rurality, formalization, Poland.

Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.) (2015). Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg.

Abstrakt

Jednym z oryginalnych problemów badawczych osadnictwa jest zagadnienie miast zdegradowanych i restytuowanych. Oryginalność nie wynika jednak w tym przypadku z jego unikatowości, lecz z interpretacji rzeczywistości według kryterium formalnoprawnego. Miasta zdegradowane i restytuowane to bowiem te ośrodki, które w określonym czasie straciły lub odzyskały swój miejski status. Innymi słowy przestały być lub ponownie zaczęły być zaliczane do tej grupy miejscowości, dla której wg nomenklatury prawno-administracyjnej przyjęto termin – „miasto".

Przyjęcie tylko takiego kryterium w naturalny sposób powoduje rozdźwięk tam, gdzie decyzje o degradacji lub restytucji statusu miejskiego były lub są ustanawiane na wyrost względem kryteriów ekonomicznego, demograficznego czy przestrzennego. Z innego punktu widzenia złożoność koncepcji „miasto" i „wieś" została tu dodatkowo skomplikowana nierzadką arbitralnością decyzji urzędniczych, co miało nie tylko znaczenie formalne, ale w sposób oczywisty wpływało i wpływać może na realne możliwości rozwoju miast zdegradowanych i restytuowanych.

Celem prezentowanej książki jest przybliżenie zagadnienia miast zdegradowanych i restytuowanych na obszarze Polski, gdzie problem ten ma wymiar szczególny. Po pierwsze, miast takich jest relatywnie dużo (odpowiednio 828 i 240). Po drugie, Polska jest jednym z nielicznych krajów europejskich, gdzie kryterium formalnoprawne ma tak wielkie znaczenie. Autorzy książki starali się naświetlić ten problem, nawiązując do takich ogólnych kwestii jak geneza miast zdegradowanych i restytuowanych, specyfika ich rozwoju i przemian oraz problemy przed jakimi stoją. Wymienione kwestie dzięki zaangażowaniu badaczy reprezentujących różne subdyscypliny naukowe zaprezentowano wielowątkowo. W 17 częściach książki omówiono tytułowe zagadnienia zarówno od strony przestrzennej, jak i społecznej, demograficznej, ekonomicznej, przyrodniczej, historycznej, architektonicznej, kulturowej, prawnej czy semantycznej. Taki sposób interpretacji pozwolił nie tylko na dokonanie częściowej syntezy tego zagadnienia. Stanowił również ważny atrybut w określeniu wyzwań przed jakimi stoją badacze zajmujący się tą tematyką. Ważnym zadaniem książki była również analiza dyskursu okalającego pojęcia „miasto" i „miejskość" w kontekście ich formalnoprawnych uwarunkowań.

Autorzy rozdziałów zaprezentowali nie tylko określony fragment wiedzy i wyjaśnień dotyczących miast zdegradowanych i restytuowanych, ale także poprzez mniej lub bardziej wyeksponowane poglądy, wnieśli pewien wkład w:

a) rozwinięcie teoretycznych ram pojęcia miasta zdegradowanego i restytuowanego w zakresie ich definiowania, możliwości rozwojowych, czy w końcu różnych typologii i podziałów uwypuklających ich różnorodność pod względem przestrzennym, formalnoprawnym, społeczno-ekonomicznym czy historycznym;
b) podjęcie oczekiwanej dyskusji na wiele ważnych i aktualnych tematów, takich jak: „miejskość a wiejskość", zmienność osadnictwa i jej konsekwencje, rola różnych grup interesariuszy w kształtowaniu rzeczywistości społeczno-ekonomicznej i przestrzennej czy konflikt przestrzenny jako wyzwanie dla polityki miejskiej i regionalnej.

Słowa kluczowe: miasta zdegradowane, miasta restytuowane, miejskość, wiejskość, formalnoprawność, Polska.

Contents / Spis treści

Preface xi
Słowo wstępne xiii

Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow
Research on degraded and restituted towns: Overview and state-of-the-art 1
Miasta zdegradowane i restytuowane. Istota problemu i zakres badań 5

Ewa Dawidejt-Drobek, Wiesław Drobek
Cultural aspects of urban restitution in Poland 37
Kulturowe aspekty restytucji praw miejskich w Polsce 39

Mirek Dymitrow
The concept of urbanity in light of the municipal reform in interwar Poland 61
Pojęcie miejskości w świetle reformy gminnej w Polsce międzywojennej 65

Barbara Konecka-Szydłowska
Restituted towns and their socio-economic conditions for development 117
Społeczno-gospodarcze uwarunkowania rozwoju miast restytuowanych 119

Robert Krzysztofik
Like Phoenix from the ashes, like David and Goliath... Niwka – a story of decline, rebirth and political confrontations 139
Jak Feniks z popiołów, jak Dawid z Goliatem... Regres, odradzanie się i konfrontacje prawno-administracyjne Niwki 143

Iwona Kantor-Pietraga, Robert Krzysztofik, Tomasz Spórna
Degraded feudal urban agglomerations in Poland 159
Zdegradowane feudalne aglomeracje miejskie w Polsce 163

Robert Szmytkie, Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow, Iwona Kantor-Pietraga, Jolanta Pełka-Gościniak, Tomasz Spórna, René Brauer
Degraded towns and urban abandonment 185
Miasta zdegradowane a procesy opustoszania 189

Elżbieta Przesmycka
Degraded and restituted towns of the Lublin region and their spatio-architectural transformations 209
Przeobrażenia przestrzenne i architektoniczne zdegradowanych i restytuowanych miast Lubelszczyzny 211

Dariusz Sokołowski
Functional differentiation of degraded and restituted towns to the background of other similarly sized towns and villages in Eastern Poland 249
Zróżnicowanie funkcjonalne miast zdegradowanych i restytuowanych na tle miast i wsi podobnej wielkości w Polsce Wschodniej 251

Weronika Dragan, Marta Chmielewska
Restituted towns in the face of 21st-century demographic changes 271
Miasta restytuowane w obliczu przemian demograficznych w XXI wieku 273

Robert Szmytkie
Degraded towns in Poland as potentially new towns 295
Miasta zdegradowane w Polsce jako potencjalne nowe miasta 299

Hanka Zaniewska, Maria Thiel, Norbert Dąbkowski
Creating a new identity for small restituted towns – some problems 319
Problemy kształtowania nowej tożsamości restytuowanych małych miast 321

Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow, Iwona Kantor-Pietraga, Tomasz Spórna
The concept of urban hibernation: Scientific note 347
Koncepcja hibernacji miast. Notatka naukowa 351

Mirek Dymitrow
Deconstructing the discourse of degradation 355
Dyskurs degradacji miast w Polsce: próba dekonstrukcji 361

Tomasz Spórna, Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow
Degraded and restituted towns in numbers 367
Miasta zdegradowane i restytuowane w liczbach 369

Tomasz Spórna, Robert Krzysztofik, Mirek Dymitrow
Degraded and restituted towns on maps 423
Miasta zdegradowane i restytuowane na mapach 425

Mirek Dymitrow, Robert Krzysztofik
Degradation and restitution: Understanding the concept of urbanity through its oscillations within formal contexts 443
Degradacja i restytucja jako pryzmaty pojęcia miejskości w kontekście jego formalnoprawnej zmienności 453

Contributors 462
Autorzy 464

Creating a new identity for small restituted towns – some problems

Hanka Zaniewska, Maria Thiel, Norbert Dąbkowski

This paper is concerned with the identity of small Polish towns, which in the years 1989–2011 had their urban status restituted. The research material consists of an analysis of 87 towns with fewer than 5,000 inhabitants, whose urban existence has been disrupted (sometimes for a century or longer). From this group, five towns have been selected for closer inspection as case studies (differentiated by their age and time of restitution). The analysis was conducted at the following scale: (a) national, taking into account statistical information and literature on the subject, and (b) local, on the basis of questionnaires and interviews with the authorities of the towns, which at the time of research were granted urban status.

The study shows that each of the restituted towns has an individual character, both in terms of historical features of urbanity, as well as internal and external factors determining their development. They differ not only in regard to their origins and current place within the settlement system, but also, perhaps most importantly, in regard to contemporary conditions for their development. This chapter focuses on the determinants of the past and present identity of these towns, and the impact of their renewed image, and the evaluation of the latter by the towns' inhabitants.

Our research results clearly show the importance of the historical and cultural factors affecting the identity of towns as expressed in their spatial arrangements and centuries-old traditions of possessing town privileges. Among these privileges were: the right to host fairs and markets, exemption from taxes and duties, acquiring land for the construction of houses etc. – all of which were important pro-development factors for the towns.

The local identity of small towns emerged and matured for many years, even centuries. It was rooted in the past but enriched by new elements. These

Zaniewska, H., Thiel, M., & Dąbkowski, N. (2015). Creating a new identity for small restituted towns – some problems / Problemy kształtowania nowej tożsamości restytuowanych małych miast, [In] Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.), Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg, pp. 319–320 / 321–346.

involved the cohabitation of people of different cultures and traditions (e.g. Belarusians, Ukrainians and Jews in eastern Poland), and various historical events important for the local communities, commemorated through buildings (town halls, churches), statues or plaques. These activities were aimed at future generations.

The current identity of restituted towns is an expression of the memory of the past, including the recognition of their former urban status, as well as the cultural and demographic changes that took place in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. One of these changes is the Holocaust, the effects of which are not only visible in the form of museum exhibitions, sacred sites, and cemeteries, but also in the form of buildings without owners, which, due to lack of regulation, undergo deterioration. A specific problem of the newly emergent identity of restituted towns is the lack of native inhabitants as a result of the large-scale migrations that followed the Second World War, creating new social identities in the face of the towns' extant material culture.

The efforts made by the local authorities to restitute urban status depart from the premise of achieving a certain socio-economic objective, i.e. a wish to obtain "historical justice". Besides the satisfaction derived from belonging to an urban population, restitution of urban status also provides tangible benefits. When answering the questionnaire, the respondents attached the benefits primarily to a few selected aspects: the socio-economic situation of the town, as well as the development of real estate and technical infrastructure, including roads and projects for environmental protection (alternative sources of energy).

Among the most visible effects of restitution in the socio-economic dimension are: a greater possibility of obtaining EU funds, the development of services, the influx of new investors to the town, the creation of new jobs, the development of public services (e.g. post-primary schools) and administrative services for the residents, the creation of investment zones and specialized economic zones and small businesses, increased social activity, the development of housing (mainly single-family), emergences of playgrounds for children, and an increase in the number of tourists, leading to a more positive image of the town (cleaner streets, squares and pavements).

The change of status also entails some negative aspects. The most important are: an increase in crime, the fear of an increase in taxes, and the fear of decreased tourism due to the construction of new roads that circumvent the town. It should be noted, however, that these processes can occur independently of restitution.

The research results indicate that the formation of identity is a long socio-economic and even political process. As such, we cannot expect for identity to consolidate quickly under new conditions, as both the past and the present play an important role in this process.

Problemy kształtowania nowej tożsamości restytuowanych małych miast

Hanka Zaniewska, Maria Thiel, Norbert Dąbkowski

Wstęp

Podejmując badania w zakresie tożsamości najmniejszych restytuowanych polskich małych miast biorzemy pod uwagę różne aspekty uwzględniane w jej definiowaniu. Zjawisko tożsamości rozpatrywane jest głównie w naukach humanistycznych, w aspekcie lokalnym i regionalnym, często jako wyraz związków z „małą ojczyzną" i utożsamia się je z elementami rzeczywistości społecznej i kulturowej. W dziedzinie urbanistyki i architektury rozpatrujemy to zjawisko jako wyraz identyfikacji miejsca poprzez działalność inwestycyjną prowadzoną w przeszłości i obecnie. Poszukujemy odpowiedzi na pytanie, na ile przeszłość i zmiany społeczno-gospodarcze określają współczesny obraz miasta i jego architektury. W niniejszym artykule podejmujemy problem kształtowania się współczesnej tożsamości małych restytuowanych miast, biorąc pod uwagę jaką była w przeszłości, co ją tworzyło lub kształtowało na przestrzeni lat, a co spowodowało jej zanik albo przetrwanie, i wreszcie, jakie są przesłanki do powstawania nowej tożsamości oraz jak postrzegają ją mieszkańcy?

W dyskusjach naukowych, a także badaniach więcej miejsca poświęca się problemom tożsamości miast dużych poddawanych presji globalizacji i gospodarki rynkowej, widocznej w architekturze i przestrzeni bardziej niż w miastach małych (do 20 tys. mieszkańców), stanowiących najliczniejszą grupę polskich miast. Ich udział od wielu lat utrzymuje się na podobnym poziomie (około 75% wszystkich miast). Wewnątrz tej klasy wielkościowej niemal połowę (46,7%) stanowią miasta, których zaludnienie nie przekracza 5 tys.

Zaniewska, H., Thiel, M., & Dąbkowski, N. (2015). Creating a new identity for small restituted towns – some problems / Problemy kształtowania nowej tożsamości restytuowanych małych miast, [In] Krzysztofik, R., & Dymitrow, M. (Eds.), Degraded and restituted towns in Poland: Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy. Gothenburg: University of Gothenburg, pp. 319–320 / 321–346.

mieszkańców (obserwowany jest stały wzrost tej grupy miast). Wpływ na to ma przywracanie statusu miasta tym ośrodkom, które go w przeszłości utraciły oraz nadawanie praw miejskich jednostkom, które ich wcześniej nie miały.

Ubiegają się o nie zwłaszcza te miejscowości, które je utraciły w przeszłości. W większości przypadków ich mieszkańcy czuli się zawsze mieszkańcami miasta pomimo, że od utraty praw miejskich minęło niekiedy półtora wieku. Jednakże zmiany gospodarcze, polityczne i ludnościowe jakie nastąpiły od momentu prawnej degradacji spowodowały, że konieczne się stało nowe spojrzenie na tożsamość tych miejscowości. Miało to miejsce m.in. poprzez próbę odpowiedzi na pytanie: na ile przeszłość tych miast ma wpływ na kształtowanie się ich obecnej i przyszłej tożsamości?

Cel, zakres, metoda badań

Podstawą rozważań zawartych w niniejszej publikacji są głównie badania bezpośrednie ankietowe, przeprowadzone na zbiorze najmniejszych (liczących głównie poniżej 5 tys. mieszkańców) 87 miast polskich, które w latach 1989–2012 uzyskały status miasta. Większość, bo aż 69 to miasta restytuowane (Zaniewska i in. 2013). Materiał badawczy poziomu lokalnego uzyskano w dwojaki sposób.

Pierwszym z nich była ankieta skierowana do władz wszystkich restytuowanych miast z pytaniami zamkniętymi dotyczącymi:

- obserwowanego ruchu ludności zwiększającego lub zmniejszającego liczbę mieszkańców;
- tożsamości lokalnej i regionalnej oraz głównych funkcji miasta;
- uzasadnienia starań o nadanie lub przywrócenie praw miejskich (cechy urbanistyczno-architektoniczne zabudowy;
- istniejące ważne dla funkcjonowania miasta instytucje;
- rozwój ruchu budowlanego oraz technicznej infrastruktury miejskiej).

Pytania otwarte dotyczyły oceny przez władze rozwoju miasta po uzyskaniu praw miejskich.

Drugi sposób, to badania bezpośrednie przeprowadzone w miastach wybranych według kryteriów uwzględniających zróżnicowane położenie w sieci osadniczej oraz relacji w stosunku do dużego miasta. Badania szczegółowe w wybranych miastach polegały na:

- wizjach lokalnych i wywiadach w urzędach miejskich według przygotowanego scenariusza;
- serwisach fotograficznych i autorskich szkicach;
- studiach dokumentów planistycznych oraz oficjalnych serwisów internetowych gmin i urzędów miast;
- rozmowach z mieszkańcami.

Celem badań było uzyskanie odpowiedzi na pytanie czy umiastowienie przyczynia się do rozwoju przestrzennego, społecznego i gospodarczego nowej jednostki i czy osiągnięto zamierzone efekty gospodarcze, społeczne i kulturowe będące świadectwem jej miejskości. W przedmiocie badań uwzględniano również zagadnienia tożsamości społecznej i kulturowej.

Studia przypadków przedstawiają sześć wybranych miast, w których nastąpiły zmiany funkcjonalno-przestrzenne. Wśród nich było 5 pięć miast restytuowanych i jedno, które co prawda uzyskało prawa miejskie po raz pierwszy (w pierwszej dekadzie XXI w.), jednakże próba utworzenia miasta miała miejsce już w latach 30. XX w.

Utrata i uzyskiwanie statusu miasta

Większość miast utworzonych w latach 1989–2011 posiadała prawa miejskie w przeszłości, a utraciła je z różnych przyczyn i w różnych okresach:

- w XIX w. ze względów gospodarczych i (lub) politycznych, a co miało masowy zasięg w zaborze rosyjskim, a w mniejszym stopniu w zaborze austriackim;
- po uzyskaniu niepodległości po I wojnie światowej i przeprowadzeniu nowego podziału administracyjnego kraju;
- po 1945 r., w wyniku zniszczeń wywołanych działaniami wojennymi i powojennymi (przesiedlenia i wyludnienie) na Ziemiach Północnych i Zachodnich kraju i związanym z tym ubytkiem ludności;
- po 1975 r., w wyniku reformy administracyjnej kraju, poprzez włącznie istniejących miast do sąsiadujących z nimi miast dużych, jako ich dzielnice (co dotyczyło głównie miast województwa śląskiego).

Władze samorządowe miast posiadających w przeszłości prawa miejskie najaktywniej zabiegały o odzyskanie dawnego statusu, traktując przywrócenie praw miejskich jako wyraz zadośćuczynienia „sprawiedliwości dziejów".

Najwięcej miast w badanym zbiorze odzyskało swój dawny status w województwach: śląskim (12), podkarpackim (7), lubelskim (6), podlaskim (5) i mazowieckim (5). Wśród nich 6 miast uzyskało swój status już w XIII w., a więc mają one siedemsetletnie tradycje miejskie. Najwięcej, bo aż 18 ośrodków prawa miejskie miało już w XIV w. Są to przede wszystkim miasta z województw: małopolskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego.

Kolejna grupa, to miasta z XVI w. (12) i XV w. (11), które reprezentowane są w większości województw. Następną dość liczebną grupę (7 miast) tworzą miasta z XVIII w, z województw: lubelskiego, mazowieckiego, małopolskiego, podkarpackiego i podlaskiego. Stosunkowo późno, bo w XVII i XVIII w. uzyskały prawa miejskie miasta restytuowane w woj. wielkopolskim.

Dla miast najstarszych, przy przywracaniu praw miejskich, najbardziej istotny był czynnik historyczny, świadectwo kilkusetletnich tradycji miejskich, zakorzenione w tożsamości lokalnej i wyrażone w układach i rodzajach zabudowy. Są to w przeważającej większości miasta małe, nieprzekraczające 5 tys. mieszkańców, a wśród nich ponad połowa to miasta jeszcze mniejsze, liczące 2–3 tys. mieszkańców. Ich status odtworzono w 14 województwach (z wyjątkiem województw: pomorskiego i zachodniopomorskiego, gdzie nowopowstałe miasta uzyskały status po raz pierwszy).

Nasilenie zjawiska nastąpiło w latach 90. XX w. i było efektem działań władz lokalnych, przejawem narastającej samorządności i aktywności, a także wyrazem odradzania się lub tworzenia nowej tożsamości społecznej i kulturowej. Przyspieszenie tych działań spowodowały przeprowadzone w 1992 r. zmiany ustawy o samorządzie terytorialnym umożliwiające nadanie statusu miasta nie tylko gminom, ale również miejscowościom spełniającym poddawane ocenie kryteria miejskości: demograficzne (liczba ludności nie mniejsza niż 2 tys. mieszkańców), urbanistyczne (zwarty, czytelny układ zabudowy), infrastrukturalne (urządzenia infrastruktury technicznej i społecznej), funkcjonalne (różnorodność pełnionych funkcji), gospodarcze (poziom dochodów, struktura zatrudnienia ze zwróceniem uwagi na udział zatrudnienia poza rolnictwem), historyczne (wartości kulturowe materialne i niematerialne) oraz społeczne (aktywność mieszkańców w budowaniu wizerunku miasta). Istotne jest także kryterium geograficzne (usytuowanie na obszarze Polski jako element polityki równoważenia rozwoju kraju). Nie wszystkie miasta restytuowane spełniały wymienione kryteria jednocześnie.

W pierwszym roku transformacji status miasta nadano trzem miejscowościom, jeszcze na podstawie *Ustawy o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego* z 1983 r.[113] Proces umiastowienia sieci osadniczej nabrał tempa w latach 90. XX w. i choć zróżnicowany przestrzennie objął wszystkie regiony kraju. W tym okresie status miasta nadano w sumie 50 miejscowościom (w tym 38 to byłe miasta). W pierwszej dekadzie XXI w. przywileje miejskie uzyskały 34 miejscowości, w tej grupie znalazło się 28 miast restytuowanych. Proces ten trwa nadal. W latach 2011–2015 prawa miejskie odzyskało 5 miejscowości, a dwie uzyskały je po raz pierwszy.

Czynniki kształtujące przeszłą i obecną tożsamość

Reaktywowane małe miasta w większości charakteryzują się miejskim układem przestrzennym, z wyodrębnionym rynkiem i zabytkowymi obiektami

[113] W latach 1982–1989 nadawanie praw miejskich następowało na podstawie Ustawy o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego z dnia 20 lipca 1983 r., w latach 1990–1992 zgodnie z Ustawą o samorządzie terytorialnym z dnia 8 marca 1990 r., a od listopada 1992 r. podstawę prawną stanowi Ustawa o zmianie ustawy o samorządzie terytorialnym z dnia 6 listopada 1992 r., która znowelizowała zapis art. 4.ust. 3 Ustawy o samorządzie terytorialnym z 1990 r.

architektury sakralnej, pałacowej i mieszczańskiej, a historyczne centrum w wielu z nich objęte jest ochroną konserwatorską. Ich zabudowa mieszkaniowa jest zróżnicowana regionalnie i odzwierciedla historyczny proces tworzenia miejskiego statusu i kształtowania układów przestrzennych; od zwartej, murowanej z przyrynkowymi kamieniczkami w województwach południowo-zachodnich, poprzez rozluźnioną w regionach centralnych, do tej o wyraźnie wiejskim charakterze, którego cechą charakterystyczną jest m.in. drewniana zabudowa (m.in. woj. podlaskie czy lubelskie). Okres transformacji przyniósł ogromne zmiany jakościowe w budownictwie mieszkaniowym (standardy jakościowe, materiały budowlane, formy architektoniczne), lecz w reaktywowanych miastach zachowały się także domy jednorodzinne, drewniane o cechach ludowego budownictwa, świadczące o rolniczej przeszłości tych miejscowości.

Mimo przewagi domów jednorodzinnych miasta te nie są pozbawione zabudowy wielorodzinnej, blokowej (2–3-kondygnacyjnej), która od połowy lat 60. XX w. stosowana na terenach wsi miała przynieść zrównanie standardu życia na wsi i w mieście. Przynosząc pozytywne skutki w zakresie wyposażenia w urządzenia infrastruktury technicznej, pozostała obca w krajobrazie i zabudowie wsi i małych miast (Zaniewska 1998). Większy jej udział widoczny jest w miastach rozwijających się pod wpływem przemysłu (Tarczyn), bądź znajdujących się na obszarach byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych (Krynki).

Tożsamość reaktywowanych miast wyraża się nie tylko w ich zabudowie i układach urbanistycznych czy wielowiekowych tradycjach posiadania praw miejskich. Jest także wyrazem pamięci przeszłości zakodowanej w umysłach mieszkańców, na którą złożyła się utrata statusu miejskiego, nierzadko kojarzona z rzekomą „represją ludności za udział w Powstaniu Styczniowym", ale także zmiany ludnościowe jakie dokonały się w czasie II wojny światowej oraz ich następstw. Należy do nich m.in. eksterminacja ludności żydowskiej, tak licznej w miastach na terenach centralnej i wschodniej Polski. Pozostała po nich nie tylko pamięć w formie ekspozycji muzealnych, obiektów sakralnych i cmentarzy lecz również zabudowania bez właścicieli i uregulowań prawnych, ulegające niejednokrotnie degradacji (zabudowania w tarczyńskim rynku).

Swoisty problem rodzenia się nowej tożsamości dotyczy reaktywowanych miast na Dolnym Śląsku (Prusice), które nie mają rdzennych mieszkańców, a ludność przybyła z terenów wschodnich II Rzeczypospolitej tworzyła po II wojnie światowej nową społeczną tożsamość opartą na zastanej kulturze materialnej miejscowości.

Wszystkie badane miasta odwołują się do rodowodu historycznego. W wielu znajdują się obiekty świadczące o dawnej miejskości (rynek, ratusz, układ ulic, zabudowa mieszkaniowa lub zabudowania dworskie czy kościelne (klasztorne), które mogłyby stanowić impuls do budowania współczesnej tożsamości miasta, odnosząc się do jego historii. Mogłyby nimi być także zapisane

w planach czy dokumentach zamierzenia dawnych właścicieli gruntów lub zabudowań (np. Halinów), nawiązujące do wówczas nowatorskich koncepcji urbanistycznych.

Istotnym, prorozwojowym czynnikiem, były przywileje uzyskiwane wraz z miejskim statusem. Stwarzały warunki do rozwoju miasta (np. prawa targów, jarmarków, zwolnienia z podatków i opłat, działki pod budowę domów). Lokalna tożsamość małych miast rodziła się i dojrzewała prze lata, a niekiedy wieki. Zakorzeniona w przeszłości wzbogacała się o nowe elementy. Wiązało się to zarówno z zamieszkiwaniem ludności (o odmiennej kulturze i tradycjach[114]), wydarzeniami historycznymi, na pamiątkę których wznoszono obiekty (ratusze, kościoły), pomniki lub tablice upamiętniające ważne dla społeczności lokalnej wydarzenia.

Zadając w tym miejscu pytanie czy miasta, które odzyskały prawa miejskie w minionym dwudziestoleciu mają szansę na powrót do swej historycznie kształtowanej tożsamości, odpowiadamy, że inne są współcześnie uwarunkowania ekonomiczno, polityczne i społeczne.

Istotnym czynnikiem, niezbędnym dla budowy nowej tożsamości „małych ojczyzn", obok zmian ludnościowych i kulturowych jest potrzebny czas. Tożsamość badanych miast powstawała i trwała przez dziesiątki lat (choć z przerwami), a historia ich współczesnej tożsamości to zaledwie okres od jednego roku do 20 lat.

Uzyskany status a pełnione funkcje

Wszystkie utworzone w latach 1989–2011 miasta, na terenie których mieści się siedziba władz gminy, pełnią głównie lokalne funkcje obsługi jej mieszkańców. Zasięg ponadlokalny najczęściej ma funkcja oświatowa w zakresie szkolnictwa ponadpodstawowego (licea i szkoły zawodowe), niekiedy instytucji związanych ze służbą zdrowia. Funkcją ponadlokalną jest obsługa turystyki i wypoczynku, pełniona przez te spośród restytuowanych małych miast, które posiadają obiekty zabytkowe o dużym znaczeniu, bądź są położone przy atrakcyjnych szlakach turystycznych. Niektóre z nich są ośrodkami kultu religijnego i pielgrzymek, co w widoczny sposób wpływa na ożywienie i rozwój miejscowości.

Odpowiedzi na pytania o główną funkcję gminy, w której położone jest miasto oraz samego miasta po przywróceniu statusu, nastręczają pewnych problemów, a co wiąże się z tym, że zarówno gmina jak i każde z miast pełni ich kilka. W małym mieście trudno było zdecydować która przeważa. W niektórych przypadkach udzielający informacji o funkcji miasta po jego restytucji

[114] Przykładowo na rozwój i tworzenie się w przeszłości tożsamości małych miast położonych na wschodnich terenach Polski (woj. woj. lubelskie i podlaskie) był napływ ludności białoruskiej, ukraińskiej i żydowskiej.

prawnej wskazywali na: *„zaspokojenie zbiorowych potrzeb mieszkańców"* lub *„poprawę warunków życia mieszkańców."* Z badań wynika, że przy różnorodności funkcji jakie pełnią, dominują: mieszkaniowa, administracyjna, rzemieślniczo-wytwórcza z drobnym przemysłem i handlem, oświatowo-kulturalna i rekreacyjno-turystyczna.

Po przywróceniu statusu miejskiego w wielu ośrodkach rozwijają się nowe funkcje, np. edukacyjno-ekologiczna, przemysłowa, handlowa, kulturalna, transportowa, usługowa czy agroturystyczna.

Uzyskany status a ruch ludności

W badanym zbiorze miast przeważającym kierunkiem ruchu ludności jest jej odpływ. Jednak odnotowano także kilka przypadków napływu migracyjnego. Związane to było głównie z pełnionymi funkcjami „sypialni" względem sąsiedniego większego miasta (głównie: Warszawa, Kraków). Bezpośredni napływ nowych mieszkańców wynikał z faktu budowy osiedli domów jednorodzinnych w niedalekiej odległości od dużego miasta, a czynnik ten wzmacniany był zarówno dobrymi połączeniami komunikacyjnymi z miastem głównym, atrakcyjnymi (ekonomicznie i ekologicznie) terenami inwestycyjnymi czy też tzw. ucieczką przed uciążliwościami trapiącymi duże miasta. W niektórych przypadkach napływ migracyjny do tych miast należy utożsamiać z migracjami ludności po osiągnięciu wieku emerytalnego.

Odpływ ludności dotyczył głównie ludności w wieku od 25–50 lat, a wśród odpowiedzi o powody wyjazdów podawano: poszukiwanie pracy (38% odpowiedzi), chęć zdobycia lepszego wykształcenia, a następnie pracy, a także inne powody, np. rodzinne.

Zjawisko to wskazuje na wzrost aspiracji młodszych wiekiem mieszkańców małych miast, ale również na odpływ młodych ludzi z miasta.

Efekty uzyskania praw miejskich

Badania ankietowe dotyczyły również postrzegania przez mieszkańców obrazu miasta po reaktywowaniu praw miejskich. Odpowiedzi na ankietę do władz 87 miast, którym nadano prawa miejskie w latach 1989–2011, otrzymano z 29 miast, w tym 24 z nich posiadały prawa miejskie w przeszłości (42% zbioru miast restytuowanych w latach 1989–2011).

Podejmowanie przez władze lokalne starań o przywrócenie lub uzyskanie po raz pierwszy praw miejskich ma w założeniu osiągnięcie określonego celu społecznego i gospodarczego. Jednocześnie przyjmuje się *a priori*, że w przypadku wszystkich miast, które w przeszłości posiadały prawa miejskie, a utraciły je z przyczyn politycznych, ich odzyskanie jest *„staniem się sprawiedliwości dziejowej"*, jak określono to w jednej z ankiet. Poza satysfakcją, że należy się do społeczności miejskich, odzyskanie statutu miasta przyniosło nie-

wątpliwe wymierne efekty tego wydarzenia w skali lokalnej. Odniesiono je do kilku wybranych aspektów: sytuacji społeczno-ekonomicznej miasta, rozwoju ruchu budowlanego, infrastruktury technicznej (inwestycje liniowe i kubaturowe) wraz z drogami, ochrony środowiska (stosowanie alternatywnych źródeł energii elektrycznej).

Pozytywne efekty zmiany statusu z punktu widzenia sytuacji społeczno-ekonomicznej miasta, uzasadniano następująco:

- *„większa możliwość pozyskiwania środków unijnych”;*
- *„rozwój usług”;*
- *„napływ do miasta nowych inwestorów”;*
- *„powstawanie nowych miejsc pracy”;*
- *„rozwój usług publicznych – szkoły ponadpodstawowe”;*
- *„obsługa administracyjna mieszkańców”;*
- *„tworzenie stref inwestycyjnych, a docelowo specjalistycznych stref ekonomicznych”;*
- *„wzrost wpływów z podatków i innych dochodów miasta”;*
- *„rozwój małej przedsiębiorczości”;*
- *„zwiększenie aktywności społecznej”;*
- *„modernizacja systemu ewidencji gruntów”;*
- *„rozwój budownictwa jednorodzinnego”;*
- *„wzrost liczby turystów”;*
- *„powstanie placów zabaw dla dzieci”;*
- *„wzmocnienie pozytywnego wizerunku miasta – czyste ulice i place, zbudowanie chodników dla pieszych”*.

W 8 miastach nie dostrzeżono żadnych efektów społeczno-gospodarczych, do których przyczyniłaby się zmiana statusu.

Do znaczących efektów zaliczono rozwój ruchu budowlanego i poprawę stanu dróg łączących dane miasto z innymi ośrodkami oraz stopnia wyposażenia miasta w infrastrukturę techniczną.

Uzyskany status w ocenie samorządów lokalnych

Wniosek o uzyskanie statusu miasta poprzedzają konsultacje społeczne, będące podstawą podjęcia uchwały Rad Gmin. Pozytywną ocenę uzasadniano:

- *„wzrostem prestiżu miejscowości i rangi w regionie” (ze wskazaniem, że „ma to szczególnie istotne znaczenie dla ludzi młodych”);*
- *„zmianą oblicza miasta polegającą na poprawie estetyki i unowocześnieniu wyglądu, koniecznością rewitalizacji rynku”;*
- *„poprawą stanu i rozwoju infrastruktury technicznej” (w tym także wymieniano „budowę lub rozbudowę oczyszczalni ścieków”);*
- *„łatwiejszym dostępem do takich usług i obiektów jak: oświata (szkoły ponadpodstawowe), opieka zdrowia, obiekty kultury, sportu”;*
- *„łatwiejszym pozyskiwaniem środków z funduszy UE”;*

– *„wzrostem atrakcyjności turystycznej”;*
– *„wzrostem wartości nieruchomości na terenie miasta”;*
– *„zwiększeniem liczby inwestorów i miejsc pracy”;*
– *„większymi wpływami z podatków, a także zwiększeniem bezpieczeństwa lokalnego (powstają posterunki policji)”.*

Ocena zmiany statusu to także wskazywanie na obserwowane zjawiska negatywne. Do najważniejszych należą:

– *„wzrost przestępczości”;*
– *„obawa przed wzrostem wysokości podatków”;*
– *„nowe drogi i obwodnice przyczyniające się do zmniejszenia ruchu turystycznego”;*
– *„brak dodatków wiejskich dla nauczycieli”;*
– *„wraz z podziałem na miasto i gminę następuje wydzielenie środków finansowych na budżet miasta, który staje się tak mały że ogranicza znacznie możliwości działania”.*

Ocen negatywnych odnotowano wprawdzie niewiele, ale wskazują na ważne zjawiska lub procesy społeczne, które dostrzeżone, połączono ze zmianą statusu. Niektóre spośród nich mogły jednakże zaistnieć niezależnie od tego. Należy do nich przede wszystkim odpływ ludności z miast w poszukiwaniu pracy.

Studia przypadków

Przy wyborze miast do studiów przypadków kierowano się szczególnie kompletnością pozyskanych w procesie badań (bezpośrednich i literatury przedmiotu) informacji odnośnie ich dawnej i obecnej tożsamości.

Sześć omawianych przykładów reprezentuje miasta restytuowane (5) i tzw. *nowe* (1), różniące się okresem uzyskania po raz pierwszy praw miejskich i przyczynami ich utracenia, dawnymi i obecnymi funkcjami, jak również okresem odzyskania miejskiego statusu (tab. 1). Trzy z nich utraciły swój status na skutek reformy administracyjnej wprowadzonej przez władze carskie wlatach 1869–1870. W dwóch przypadkach przyczyna tkwiła w ogólnym upadku gospodarczym. Jedno z miast – Halinów – nie miało w przeszłości praw miejskich w ogóle. Posiadało natomiast koncepcję planistyczną wzorowaną na idei tzw. *miasta-ogrodu* E. Howarda, której realizacja (lata 30. XX w.), choć niepełna, miała istotny wpływ na uzyskanie praw miejskich w XXI w. (Zaniewska, Thiel 2013).

Wolbórz

Wolbórz należy do jednego z czterech małych miast województwa łódzkiego restytuowanych w latach 1989–2011. Liczący w 2011 r. 2357 mieszkań-

ców jest siedzibą władz gminy obecnie miejsko-wiejskiej, a zatem pierwszym lokalnym ośrodkiem obsługi swoich mieszkańców. Na jego terenie znajduje się szkoła o znaczeniu ponadlokalnym w zakresie szkolnictwa ponadgimnazjalnego, a istotną funkcją jest także obsługa ruchu turystycznego, głównie wypoczynkowego. Bazą rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowej są tutaj istotne walory krajobrazowe i infrastrukturalne (Dąbkowski, Zaniewska 2013).

Wolbórz, tak jak większość miast restytuowanych, charakteryzuje się miejskim układem przestrzennym, z wyodrębnionym rynkiem i z zachowanymi zabytkowymi obiektami architektury sakralnej i pałacowej. Podczas II wojny światowej miała tu miejsce eksterminacja mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Obiekty materialne kultury żydowskiej (synagoga, cmentarz i in.) zostały prawie w całości zniszczone lub zmieniono ich funkcję, czego przykładem jest synagoga przekształcona w dom mieszkalny (fot. 1A).

Zabudowa miast woj. łódzkiego w przeszłości często ulegała zniszczeniu na skutek pożarów. Dlatego też ważny akcent ich tożsamości lokalnej stanowi sieć jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej. Dziedzictwo i rolę tej instytucji prezentuje Pożarnicze Centrum Historyczno-Edukacyjne Ziemi Łódzkiej w Wolborzu (fot. 1B).

Budynki mieszkalne w Wolborzu wybudowane są zarówno w technice drewnianej, jak i murowanej. Przy rynku znajdują się kamieniczki zarówno z końca XIX i początku XX w., jak i te wybudowane po II wojnie światowej (fot. 1C, 1D).

W Wolborzu wzorem innych małych miast dokonano rewitalizacji rynku porządkując jego przestrzeń i wyposażając go w elementy małej architektury (fontanna, ławki, lampy). Na ulicach odchodzących od rynku przeważa zabudowa mieszkaniowa małomiasteczkowa, z przejazdowymi bramami na podwórko wewnętrzne. Zabudowa ta pełni często dodatkowe funkcje usługowe (fot. 1E).

Mimo zniszczeń wojennych i zaniedbań okresu powojennego miasto to posiada dziedzictwo świadczące o jego przeszłości. Do ważniejszych zabytków należą:

- założenie urbanistyczne starej części w formie tzw. owalnicy umiejscowionej w widłach rzek Moszczanki i Wolbórki;
- kościół parafialny pw. św. Mikołaja usytuowany w centrum Wolborza, na pl. Władysława Jagiełły. Kościół wzniesiony został prawdopodobnie w XV w., a jego dzisiejszy kształt jest efektem przebudowy z 1766 r.;
- zespół pałacowy biskupów kujawskich, usytuowany w południowo-wschodniej części miasta, zbudowany w latach 1768–1773 (fot. 1F);
- Kaplica św. Rocha z 1915 r.;
- Kaplica św. Anny wzniesiona w latach 1886–1887;
- Kapliczka Czarneckiego, prawdopodobnie z XVIII w.

Tab. 1. Status i funkcje reaktywowanych, wybranych małych miast

Miasta i ich położenie	Rok nadania praw miejskich	Prawo i przywileje	Rodzaj własności	Utrata praw miejskich	Odzyskanie praw miejskich	Funkcje	
						Dawne	Obecne
Wolbórz (woj. łódzkie)	Przed 1272	Lokacja na prawie średzkim, od 1357 magdeburskie	Miasto biskupie	Na skutek reformy administracyjnej z lat 1869–1870	2011	Druga stolica biskupstwa kujawskiego a później miasto rezydencjonalne, centrum okolicy, handel, rzemiosło	Siedziba gminy miejsko-wiejskiej, funkcje rolnicze, kilku operatorów logistycznych na terenie gminy
Tarczyn (woj. mazowieckie)	1353	Lokacja na prawie magdeburskim	Miasto duchowne	Na skutek reformy administracyjnej z lat 1869–1870	2003	Handel (targi), rolnictwo, rzemiosło	Siedziba gminy miejsko-wiejskiej, sadownictwo, przetwórstwo
Krynki (woj. podlaskie)	1569	Lokacja na prawie magdeburskim	Dwór książęcy, później miasto królewskie, wieloetniczne	1950 – w efekcie utraty zaplecza miastotwórczego	2009	Przemysł: manufaktury włókiennicze, skórzany (garbarnie), gorzelnictwo oraz rzemiosło – garncar.	Siedziba gminy miejsko-wiejskiej
Chocz (woj. wielkopolskie)	Przed 1382	W średniowieczu gród książęcy	Dawna osada przygrodowa później miasto rodów wielkopolskich	Na skutek reformy administr. z lat 1869–1870	2015	Dawne miasto przygraniczne, handel, rzemiosło (warsztaty tkackie)	Lokalne: siedziba gminy miejsko-wiejskiej i obsługa ludności
Frampol (woj. lubelskie)	I poł. XVIII w.	Lokacja ukonstytuowana od 1738 r. w zw z pr. na jarmarki	Miasto prywatne szlacheckie	Na skutek reformy administracyjnej z lat 1869–1870	1993	Handel, rzemiosło, rolnictwo	Siedziba gminy miejsko-wiejskiej oraz lokalny ośrodek usługowo-handlowy
Halinów (woj. mazowieckie)	2001	–	Prywatne grunty wsi *Skruda* przeznaczone na realizację *miasta-ogrodu*	–	–	mieszkaniowe	Siedziba gminy, mieszkaniowe

Źródła: opracowanie własne na podstawie: *Miasta polskie w tysiącleciu* (1965), *Polskie miasta i miasteczka* (2010), Banku Danych Lokalnych GUS [1].

Fot. 1. Wolbórz

A – dawna synagoga przekształcona w dom mieszkalny; B – Pożarnicze Centrum Historyczno-Edukacyjne Ziemi Łódzkiej; C i D – Rynek miasta; E – ul. Warszawska; F – Zespół Pałacowy Biskupów Kujawskich.

Autor: N. Dąbkowski.

Podobnie jak w innych restytuowanych miastach, także władze Wolborza w odzyskanym statusie upatrują możliwości rozwoju. Dlatego opracowane i realizowane są plany odnowy miejscowości. Plan wyznacza dwa cele: stabilny i zrównoważony rozwój Wolborza oraz polepszenie warunków życia mieszkańców. Cele mają być osiągnięte głównie przez działania inwestycyjno-

infrastrukturalne: ochronę i remonty budynków i obiektów zabytkowych, poprawę stanu dróg, modernizację targowiska, budowę obiektów sportowych, budowę, modernizację lub remont ośrodków kultury, modernizację lub remont obiektów oświatowych, budowę, remont lub modernizację sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, zwiększanie bazy dla ruchu turystycznego. Integracja społeczności lokalnej nastąpi na skutek działania miejskiego ośrodka kultury, jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej, podczas wspólnych obchodów uroczystości państwowych i kościelnych, lokalnych wydarzeń sportowych.

Władze samorządowe miasta zdają sobie sprawę z niedoskonałości swojej miejscowości (np. brak ładu przestrzennego, wątpliwa jakość estetyki przestrzeni publicznej, degradacja budynków użyteczności publicznej, obiektów zabytkowych, słaba jakość dróg lokalnych czy niski standard mieszkań komunalnych). Zauważają także kryzys demograficzny i ekonomiczny (starzenie się społeczeństwa, odpływ młodzieży z miejscowości w poszukiwaniu lepszych perspektyw życiowych, ubożenie społeczeństwa). Szansy rozwoju Wolborza upatruje się:

- w nowych przedsięwzięciach usługowych i centrach logistycznych. Lokalizację tego typu obiektów na terenie gminy wzmacnia dobry dostęp do drogi krajowej S8 oraz bliskość autostrad A1 i A2;
- w rozwoju turystyki;
- w programach pomocowych UE dla obszarów wiejskich.

Tarczyn

Tarczyn jest jednym z najstarszych miast na Mazowszu. Posiada historyczny układ urbanistyczny z rynkiem utworzonym w rozwidleniu dróg, które do dzisiaj wyznaczają kształt centrum miasta (fot. 2a, fot. 2b).

Jego funkcje w przeszłości (pierwsze wzmianki sięgają XIII w.) kształtowały funkcje handlowo-usługowe. Po II wojnie światowej ważnym czynnikiem miastotwórczym stał się przemysł owocowo-warzywny oraz funkcje związane z obsługą lokalnego sadownictwa. Współczesną zabudowę mieszkaniową miasta tworzą zarówno domy jednorodzinne, jak i budynki wielorodzinne (wznoszone w okresie rozwoju przemysłu rolno-spożywczego i kontynuowane po 1989 r.) zlokalizowane na obrzeżach rynku i miasta (Zaniewska, Thiel 2013).

W 1353 r. osada otrzymuje z nadania księcia mazowieckiego Kazimierza I prawa miejskie na prawie magdeburskim. Równocześnie ufundowano kościół p.w. św. Mikołaja biskupa. Miasto rozwijało się relatywnie dobrze przez cały okres feudalny. W końcu XVIII w. w Tarczynie zaczęli osiedlać się Żydzi. Sprzyjało temu zamieszkanie w osadzie w pierwszej połowie XIX w. Izraela Horowitza, który objął posadę rabina. Większość członków gminy zajmowała się handlem i rzemiosłem, a kilku było właścicielami większych lokalnych przedsiębiorstw (młyny, kuźnia). W początkach XX w. liczba ludności Tarczyna wzrosła

do 3000, z tego 35% była wyznania mojżeszowego. Prawa miejskie Tarczyn stracił w 1870 r.

W czasie II wojny światowej duża część miasta uległa zniszczeniu, a wielu właścicieli domów i przedsiębiorstw zostało umieszczonych w tarczyńskim getcie. Eksterminacja ludności żydowskiej spowodowała znaczny ubytek ludności i zubożenie potencjału społecznego miasta.

Po reformie administracyjnej kraju w 1999 r. Tarczyn – choć jeszcze nie miasto – kontynuował rozwój oparty o lokalne funkcje administracyjne. Korzystne położenie (na przecięciu wielu tras komunikacyjnych) i działalność kilku zakładów produkcyjnych (głównie przetwórstwo owocowo-warzywne) spowodowało, że miejscowość rozwijała się dynamicznie, zyskując na atrakcyjności jako potencjalne miejsce zamieszkania. W 2003 r. Tarczyn po 134 latach odzyskał status miasta.

Fot. 2. Tarczyn

A – zabudowa rynku; B – przedwojenna zabudowa rynku, w głębi widoczny kościół pw. św. Mikołaja; C – centrum rynku z obeliskiem upamiętniającym żołnierzy wojny 1920 r., w której wzięło udział wielu tarczynian, zabytkową studnią oraz jabłkiem – symbolem miasta; D – współczesna zabudowa wielorodzinna w pobliżu rynku.

Autor: M. Thiel-Roman.

Obecna tożsamość miasta Tarczyna (a także gminy) jest nadal nieodłącznie związana z sadownictwem. Jest tak pomimo radykalnej redukcji zatrudnienia w sektorze przemysłu owocowo-warzywnego oraz wzrostu dojazdów do pracy do aglomeracji warszawskiej i Grójca.

W ramach działań rewitalizacyjnych w Tarczynie przeprowadzono m.in. renowację rynku zmieniając jego nawierzchnię, zbudowano fontannę wokół „jabłka", symbolu miasta (fot. 2c), odrestaurowano pamiątkowy obelisk, uporządkowano zieleń. Nie udało się jednak jak dotąd[115] przywrócić do stanu użytkowania znacznej części przyrynkowej zabudowy o funkcjach mieszkaniowo-usługowych. Na przeszkodzie w tej kwestii stanęły problemy własnościowe budynków. Brak właścicieli wielu obiektów usytuowanych wokół rynku uniemożliwia podejmowanie działań rewitalizacyjnych lub ich wyburzenia. Pomimo tego, że stan niektórych budynków wymaga działań niemal natychmiastowych.

Lokalizacja miasta niedaleko Warszawy wpływa z jednej strony pozytywnie: atrakcyjny rynek pracy dla mieszkańców Tarczyna oraz atrakcyjne miejsce zamieszkania dla chętnych zamieszkać poza dużą aglomeracją (fot. 2d), jednocześnie pracując w niej. Z drugiej zaś strony, bliskość dużego miasta stanowi pewne zagrożenie – odpływ osób młodych oraz ryzyko wzrostu zachowań aspołecznych.

Krynki

Początki Krynek wiążą się z zamkiem książęcym, wokół którego rozwijała się osada. Po raz pierwszy Krynki są wzmiankowane w źródłach z połowy XV w. W 1509 r. rozwijająca się osada otrzymała herb, a pół wieku później prawa miejskie. Mieszkańcom Krynek przyznano liczne przywileje, co znacznie przyspieszyło rozwój ekonomiczny miasta. Niemal od samego początku, miasto leżące na pograniczu Korony i Litwy, miało charakter wielowyznaniowy i wieloetniczny. Począwszy od pierwszej połowy XVII w., obok ludności polskiej i ruskiej osiedlali się tu Żydzi, a później także Tatarzy. W drugiej połowie XIX w. Żydzi stanowili już znaczny i wzrastający odsetek ludności Krynek [2].

Pierwsza połowa XIX w. była okresem rozwoju gospodarczego Krynek, które stały się ośrodkiem przemysłu włókienniczego i skórzanego, a także gorzelnictwa i garncarstwa. W okresie I wojny światowej miasto podupadło, a po odzyskaniu niepodległości, m.in. na skutek utraty rosyjskich rynków zbytu, nie odzyskało swej dawnej pozycji jako ważnego ośrodka przemysłu skórzanego.

Po zakończeniu II wojny światowej, zniszczone w 70% i wyludnione Krynki nie odzyskały już dawnego znaczenia. Prawa miejskie po raz pierwszy straciły w 1944 r., a ostatecznie w 1950 r., stając się wsią gminną (Zaniewska i in. 2013).

[115] Do 2011r., w którym przeprowadzono badania.

Przeszłość społeczno-ekonomiczna miasta odcisnęła swój ślad w przestrzeni urbanistyczno-architektonicznej miasta. Podczas przebudowy Krynek w XVIII w stworzono sześcioboczny rynek (plac gwieździsty) od którego odchodzi promieniście 12 ulic.[116] Układ ten zachował się do dziś i jest jedynym tego rodzaju rynkiem w Polsce i jednym z nielicznych na świecie[117] (ryc. 1).

Po okresie, gdy w Krynkach większą część społeczności lokalnej stanowili Żydzi pozostały dwie synagogi: Kaukaska z XIX w., która obecnie pełni funkcję ośrodka kultury oraz chasydów ze Słonimia, przeznaczoną obecnie na cele magazynowe.

Poza najbardziej charakterystycznym elementem urbanistycznym miasta jakim jest małomiasteczkowy układ przestrzenny miasta ulokowany wokół Placu Jagiellońskiego (fot. 3) wymienić należy także:

– kościół[118] pod wezwaniem św. Anny – w stylu neogotyckim z barokowym

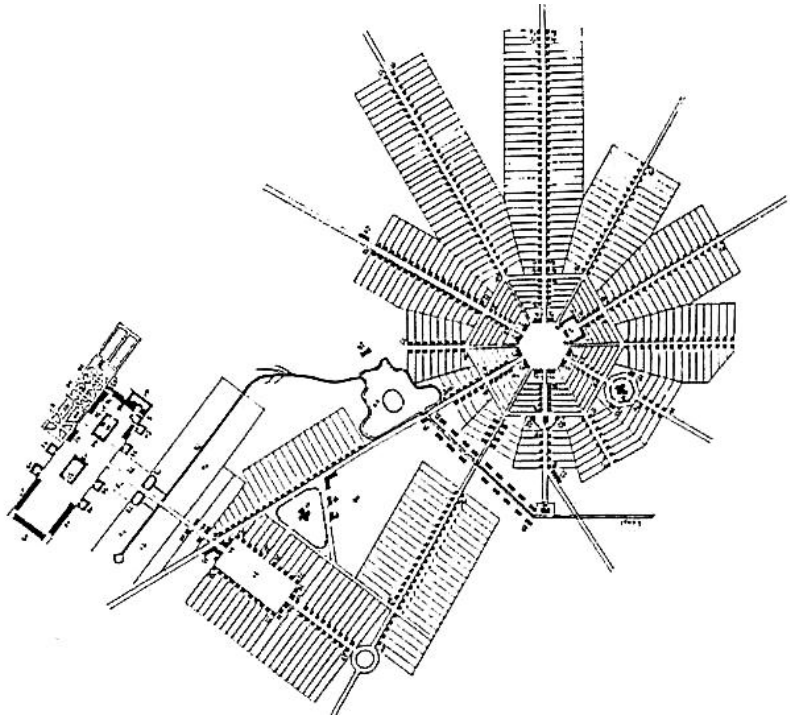

Ryc. 1. Krynki – historyczny plan miasta z placem gwiaździstym (Plac Jagielloński), od którego promieniście odchodzi 12 ulic

Źródło: Planta miasta JKM-ości oraz Dworu Krynek sporządzona roku 1790. Centralne Państwowe Archiwum Ukrainy we Lwowie. Dział 201.teka 4. Nr 1680.

[116] Projektu A. Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego litewskiego i starosty grodzieńskiego od 1765 r. W latach 1765–1780 był on zarządcą litewskich ekonomii królewskich [3].

[117] Identyczne rozplanowanie ma m.in. Place Charles de Gaulle w Paryżu.

[118] Autorem projektu był architekt S. Szyller.

wyposażeniem wnętrza świątyni pochodzącym z XVII i XVIII w. częściowo przeniesionym z rozebranego obiektu drewnianego, wybudowany w 1913 r. na miejscu wcześniejszego, kościoła drewnianego;
- dzwonnica przy kościele św. Anny powstała pod koniec XIX w.;
- drewniana plebania z naczółkowym dachem z 1912 r.;
- cerkiew prawosławna pw. Narodzenia NMP;
- drewniana kaplica św. Antoniego z 1872 roku na cmentarzu prawosławnym;
- park dworski – założenie ogrodowe z XVIII-XX w. z ruinami budynku gospodarczego z XIX w. w dawnym majątku de Virionów;
- pamiątki po Żydach kryńskich: „Kaukaski Beth Midrasz" i „Bóżnica Słonimskich Chasydów", cmentarz żydowski z okresu od XVII do XX w., najstarszy zachowany na Podlasiu cmentarz żydowski "Beth Ha Kworet", ruiny „Wielkiej Synagogi" z 1756 r.

Po II wojnie światowej dawne funkcje Krynek i gminy wiejskiej zastąpić miało Państwowe Gospodarstwo Rolne na potrzeby, którego w latach 70. i 80. XX w. wybudowano zespół wielorodzinnej, 3-kondygnacyjnej zabudowy mieszkaniowej. Wprawdzie zlokalizowany peryferyjnie w stosunku do historycznej zabudowy Krynek, pozostaje on obcy w krajobrazie i wyodrębniony w strukturze przestrzennej. Krynki niedawno obchodziły 500-letni jubileusz nadania miastu herbu. Ukazała się z tej okazji publikacja (*Krynki…* 2009), w której zwrócono uwagę na ochronę ich wartości kulturowych, podkreślając potrzebę uzupełnienia pierzei rynkowych jako cech formalnych kompozycji sześciobocznego placu. To właśnie przeszłość wyrażona najczęściej w przestrzeniach rynkowych jest oparciem w kształtowaniu i wzmacnianiu tożsamości lokalnej i związanych z tym działań edukacyjnych, organizacyjnych i oczywiście przestrzennych (Wróblewski 2010).

Fot. 3. Zabudowa mieszkaniowa w Krynkach wokół gwiaździstego Placu Jagiellońskiego, dawnego rynku miasta, lata 90. XX w.

Autor: H. Zaniewska.

Chocz

Do końca 2014 r. była to wieś gminna posiadająca w przeszłości prawa miejskie. Chocz posiada zachowany średniowieczny układ lokacyjny z wyraźnie wydzielonym rynkiem, obecnie częściowo zbudowanym i stanowiącym lokalny węzeł komunikacyjny. Drogi wychodzące z tego węzła prowadziły z północy na południe (Pleszew – Kalisz) oraz w kierunku dawnego traktatu prowadzącego przez Puszczę Pyzdrską z Kalisza do Gniezna (ryc. 2). Pierwsza wzmianka o Choczu w źródłach pisanych pojawia się w 1294 r. Miejscowość opisywana jest jako gród książęcy nad Prosną.

Chocz w latach 1555–1620 stał się także ważnym ośrodkiem życia religijnego Braci Czeskich. Ich usunięcie z miasta, a także, wojny szwedzkie w połowie XVII w. oraz odebranie mieszkańcom większości przywilejów przyczyniły się do upadku gospodarczego. Po rozbiorach Polski w latach 1793–1803 Chocz znajdując się w zaborze pruskim doznał największych strat. W 1815 r., po Kongresie Wiedeńskim znalazł się w granicach zaboru rosyjskiego. W latach 20. XIX w. powstały w Choczu warsztaty tkackie lecz konkurencja manufaktur kaliskich i represyjna polityka carska zahamowały rozwój tej działalności. Chocz stracił prawa miejskie w 1870 r. Odzyskał je po 145 latach, w styczniu 2015 r., a jego mieszkańcy nigdy nie utracili poczucia swojej „miejskości". Chocz jest jednym z ważniejszych ogniw sieci małych miast Wielkopolski (Zaniewska 2014). Położenie nad Prosną, na obszarze dawnej Puszczy Pyzdrskiej przy szlaku Kalisz – Gniezno wskazuje na możliwość potencjalnego rozwoju funkcji turystycznej. Wartości kulturowe Chocza wyraża nie tylko układ urbanistyczny (fot. 4), ale także liczne zabytkowe, barokowe obiekty takie jak:

– kolegiata z przełomu XVII i XVIII w.;
– pałac infułatów z końca XVIII w. wzniesiony na miejscu dawnego zamku, obecnie plebania;

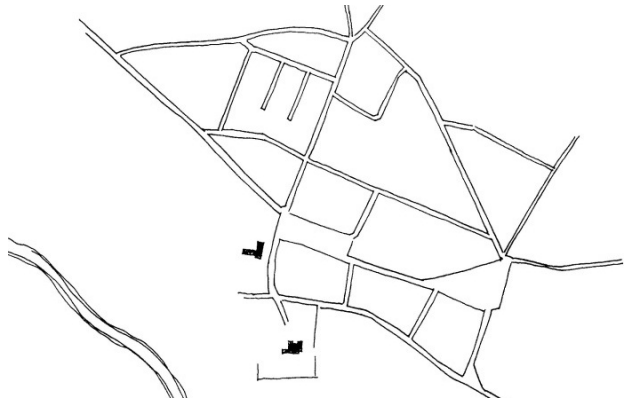

Ryc. 2. Chocz. Schemat układu przestrzennego

Autor: R. Barek.

Fot. 4. Chocz. Widok z rynku na kolegiatę
Autor: H. Zaniewska.

– kościół klasztorny z XVIII w.;
– klasztor oo. Reformatów z XVIII w., skasowany w 1957 r., a od 2005 r. ponownie użytkowany przez Franciszkanów.

Ponadto do zabytkowych obiektów należą: dawna rosyjska strażnica graniczna z XIX w., dwa metalowe słupy graniczne z czasów Królestwa Polskiego, dawna plebania kościoła parafialnego św. Wawrzyńca zniszczonego w 1822 r. i wolno stojąca figura św. Wawrzyńca. Zachowane w Choczu obiekty kultury materialnej są znaczącym wyrazem tożsamości kulturowej miasta.

Frampol

Frampol to jedno z najmniejszych pod względem liczby mieszkanców (1535 mieszkańców) oraz powierzchni (4,67 km^2) miast w Polsce. Położony jest w południowej części Lubelszczyzny w dorzeczach Wieprza i Sanu, u podnóża Góry Radzięckiej. Miasto i gmina znajdują się na pograniczu Roztocza Zachodniego i Równiny Biłgorajskiej.

Miasto przecinają dwie drogi wojewódzkie i droga krajowa. Należy do grupy miast, które odzyskiwały prawa miejskie, utracone w drugiej połowie XIX w. na skutek upadku znaczenia gospodarczego. Obecnie jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej. Przywrócenie praw miejskich uzasadniały czynniki społeczne, ekonomiczne i kulturowe (Zaniewska i in. 2013).

Początki Frampola nie są jednoznacznie wyjaśnione (Szafer 1955). Proces lokacji następował powoli, ale nazwa miasta pojawiła się już w 1722 r. i pochodzi od Franciszki z d. Szczuki, żony założyciela miasta hrabiego Marka Antoniego Butlera. Układ urbanistyczny miasta jest unikatem w skali świato-

wej i jest wpisany do rejestru zabytków. Stanowił realizację, opracowanego przez nieznanego twórcę, teoretycznego projektu idealnego planu zabudowy miasta (ryc. 3).

Wokół kwadratowego rynku, zorientowanego według stron świata zaprojektowano coraz większe kwadraty ulic, połączone ze sobą ośmioma ulicami wychodzącymi promieniście ze środka rynku. Kwadrat był obwiedziony czterema ulicami stodolnymi, stanowiącymi jednocześnie dojazd do pól. Miasto było ośrodkiem tkackim, a jego zabudowa w całości z drewna.

Frampol w swojej historii nigdy nie przestał pełnić funkcji ośrodka miejskiego. W okresie międzywojennym funkcjonowało tu szereg instytucji (np. urząd pocztowy, straż pożarna, związek strzelecki, posterunek policji państwowej, szkoła powszechna, biblioteka i koło młodzieżowe).

W 1921 r. Frampol liczył 2720 mieszkańców, wśród których znaczną grupę stanowiła ludność żydowska (ponad 50%). Po 1945 r. liczba ludności znacznie zmalała w wyniku eksterminacji ludności żydowskiej podczas wojny oraz powojennych wysiedleń i przesiedleń z terenów przygranicznych mieszkańców różnych narodowości.

Większość ludności Frampola utrzymuje się ze źródeł pozarolniczych, stwarzając jednocześnie warunki dla obsługi wsi i rolnictwa. Frampol ma zakorzenione tradycje sprawowania funkcji ponadlokalnych, które ukształtowały

Ryc. 3. Plan Frampola

Rysunek: R. Barek.

historyczne szlaki handlowe. Ponadto stanowi miejsce targów obejmujących zasięgiem kilka gmin. W mieście ma miejsce rozwój nowoczesnej przedsiębiorczości (posiada zespoły przemysłowo-składowe oraz kompleksy obiektów usługowo-handlowych). Mimo relatywnie dobrych podstaw gospodarczych, obserwowane są niekorzystne ruchy migracyjne obejmujące ludzi młodych (młode małżeństwa w wieku 25–40 lat). Główne przyczyny tych procesów to:

– chęć poprawienia złej sytuacji ekonomicznej związanej z brakiem miejsc pracy (mała liczba podmiotów produkcyjnych);
– emigracja do większych miast lub za granicę w poszukiwaniu zatrudnienia i możliwości kształcenia się i korzystania z dóbr kultury.

Sytuacja ekonomiczna była jedną z przesłanek podjęcia starań o odzyskanie praw miejskich. Przyszłość rozwoju miasta upatruje się w szczególności w świadczeniu usług związanych z rekreacją i wypoczynkiem, a koncentrujących się głównie na agroturystyce lub rekreacji „nad wodą".

We Frampolu funkcjonuje wiele instytucji służących miastu i gminie: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury, Miejsko-Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, Samorządowy Zespół Szkolny, Gimnazjum, Ośrodek Zdrowia, Zakład Gospodarki Komunalnej, Posterunek Policji, Biblioteka Publiczna, Bank Spółdzielczy oraz Posterunek Energetyczny.

Obecny obraz miasta jest świadectwem dawnej tożsamości wyrażonej przede wszystkim w układzie urbanistycznym, który jest nadal czytelny mimo układu dróg rozcinającego przestrzeń rynku na cztery kwartały stanowiące intensywnie zadrzewione skwery (fot 5A, fot. 5B).

Uzyskanie praw miejskich przez Frampol przyczyniło się do przekwalifikowania części użytków rolnych na tereny budowlane, przynosząc wymierne efekty ekonomiczne. Poprawiło stan miejskiej infrastruktury technicznej (oczyszczalnia ścieków, sieć wodociągowa i kanalizacyjna, sieć gazowa, energetyka).

Fot. 5. Frampol
A – jedna z ulic prowadzących do rynku; B – Rynek.
Autor: R. Barek.

Mieszkańcy doceniają podejmowane działania władz lokalnych i pozytywnie oceniają obecny status Frampola; „*nie wstydzą się swojej miejscowości, a wręcz czują dumę – potęgowaną malowniczym położeniem, tradycją oraz spokojem i bezpieczeństwem. Są świadomi zasobów przyrodniczych i kulturowych*".[119]

Halinów

Miasto Halinów położone jest w województwie mazowieckim. Dzisiejszy Halinów to dawna wieś Skruda, której rozwój wiąże się z budową w 1866 r. linii kolejowej Warszawa – Brześć – Moskwa. Na losy miejscowości wpływ miało:

- jej położenie na jej trasie ww. linii kolejowej,
- usytuowanie w niewielkiej odległości od granic dużego miasta (Warszawa), wzdłuż jednego z głównych kierunków rozwoju aglomeracji warszawskiej,
- położenie na obszarze o wartościach przyrodniczych,
- brak przemysłu w regionie (Thiel, Zaniewska 2012).

Z planów zagospodarowania przestrzennego z okresu międzywojennego wynika, że zamierzenia inwestycyjne dotyczące dzisiejszego Halinowa inspirowane były modelem *miasta-ogrodu* (Howard 2009) z końca XIX w. (ryc. 4.).

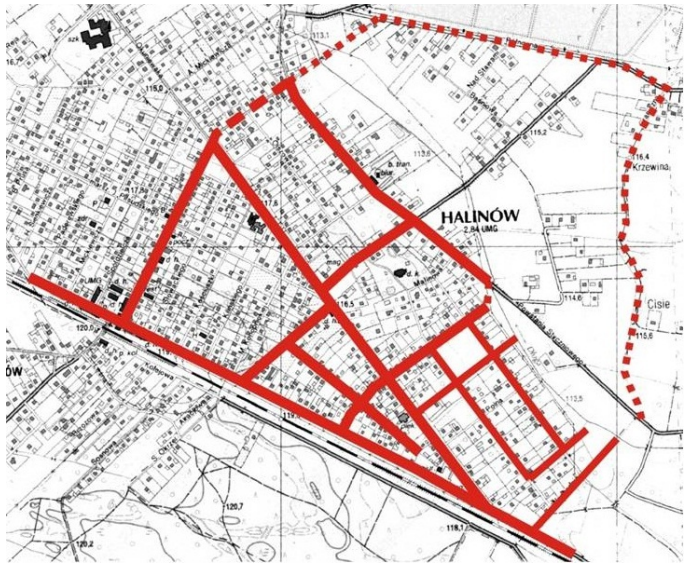

Ryc. 4. Plan miasta Halinowa z naniesionym (pogrubieniem) prawdopodobnym planem *miasta-ogrodu* z lat 30. XIX w.

Źródło: Plan Halinowa z *geopoprtal.gov.pl* [4]; plan *miasta-ogrodu* – R. Graczyk.

[119] Cytat z ankiety dotyczącej Frampola.

Halinów uzyskał prawa miejskie w 2001 r., licząc 3000 mieszkańców. Miasto jest siedzibą władz miasta i gminy miejsko-wiejskiej, a jego rozwój następuje dzięki pełnionym funkcjom administracyjnym.

Zabudowa mieszkaniowa Halinowa to tradycyjna zabudowa jednorodzinna (na gruntach w ok. 80% prywatnych), którą tworzą budynki w większości jednopiętrowe (95%), wolnostojące, otoczone zielenią, odgrodzone od siebie i ulicy płotami (fot 6A, fot. 6B).

W centralnej części miasta (okolice stacji kolejowej) zabudowa jest bardziej intensywna i zwarta. Brak jest w mieście rynku (atrybutu dawnych miast) – miejsca kontaktów społeczności lokalnej.

Mimo braku ważnych cech miejskości, Halinów posiada walory doceniane przez dotychczasowych oraz nowych mieszkańców. Należy do nich ekstensywna zabudowa mieszkaniowa, zieleń i letniskowy charakter miasta z przedwojennymi domami oraz ulicami o naturalnej nawierzchni.

Fot. 6. Halinów

A – Współczesna zabudowa mieszkaniowa; B – Zabudowa przedwojenna;
C – Dwór majątku Skruda z 1914 r.;
D – Budynek dworu majątku Skruda użytkowany jako Dom Kultury.

Autor fot. 6A, 6B, 6D – J. Roman; źródło fot. 6C: *Program ochrony środowiska*… (2012).

Halinów nie ma obiektów wpisanych do rejestru wojewódzkiego konserwatora zabytków. W sferze zainteresowań konserwatora jest park, stanowiący otoczenie dawnego pałacyku w stylu szwajcarskim, obiektu z przełomu XIX i XX w. należącego do właścicieli majątku Skruda, użytkowanego obecnie jako Dom Kultury (fot. 6C, fot. 6D).

O współczesnym rozwoju Halinowa świadczy powiększająca się z roku na rok liczba domów i mieszkańców. W okresie 10 lat posiadania statusu miasta liczba mieszkańców wzrosła o ok. 20% (z 3000 w 2001 r. do 3615 w 2010 r.).

Powstaje pytanie czy wraz z rozwojem przestrzennym Halinowa umacnia się i rozwija jego tożsamość jako *miasta-ogrodu*? Władze miasta poszukują sposobów i form tworzenia się więzi społecznych, identyfikujących mieszkańców z miastem oraz tożsamości, która poza naturalnymi walorami przyrodniczymi tworzyłaby jego nową historię i postrzeganie na zewnątrz. Z racji usytuowania i użytkowania jednak nie jest *miastem-ogrodem* wg idei E. Howarda. W Halinowie brak jest nie tylko publicznych przestrzeni, ale przede wszystkim idei programowo-przestrzennej, po której została tylko czytelna siatka ulic.

Konkluzje

Wyniki przeprowadzonych badań zwracają uwagę na specyfikę przeszłej i obecnej tożsamości małych miast, których powiązanie z krajobrazem i niewielka skala pozwalają na koncentrację działań, za którymi idą dodatnie zmiany jakościowe i poprawianie standardów zamiast stosowania wyników ilościowych (Gzell 1996). Ich zróżnicowanie, wyrażające się zarówno okresem posiadanych praw miejskich, uwarunkowaniem nadania statusu, charakterem układów przestrzennych i rodzajów zabudowy (Zaniewska 1998) wymaga indywidualnego podejścia i świadomości władz samorządowych oraz mieszkańców, zachowania obrazu miasta jako wyrazu przeszłości i ciągłości rozwoju w połączeniu z troską o umiejętne kształtowanie współczesnego miasta i aby ich odnowa nie ograniczała się tylko do rewitalizacji przestrzeni publicznej. Słabą stroną większości działań jest to, że są podejmowanie punktowo. Mają one poprawić wizerunek miasta, jednak ogranicza się je najczęściej do pojedynczego obiektu.

Utrata ważnych w przeszłości funkcji kreujących lub wzbogacających tożsamość miasta (takich jak m.in. handel, rzemiosło związane z regionem), zmniejszanie się liczby ludności lub niekiedy całkowita zmiana ich przekroju społeczno-kulturowego, także ubytek miejsc pracy, pozbawia miasto gospodarczych podstaw funkcjonowania. A przecież nie należy zapominać, że ten czynnik decydował niekiedy o cofnięciu praw miejskich licznym miastom (część z nich do tej pory ich nie odzyskała).

Wśród zagrożeń odnoszących się do zachowania dawnej tożsamości wymienić należy bezkrytyczne przyjmowanie wzorców nowoczesności, niedocenianie walorów regionalnych i lokalnych, enigmatyczne sformułowania ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju, a także brak odpowiedzialności za wdrożenie tej idei w aktach prawnych, powodujące w efekcie chaos przestrzenny i nieład estetyczny w miastach i obszarach zurbanizowanych (Kowalewski 2013). Do zagrożeń należą inwestycje sprzeczne z krajobrazem przyrodniczym i kulturowym oraz likwidacja istotnych obiektów z przeszłości.

Jednakże współczesna tożsamość małych miast – mimo ich walorów krajobrazowych – nie może być rozumiana tylko w aspekcie aktywizacji turystycznej, która jakkolwiek jest ich szansą (Kosiński 2000), to nie może zastąpić innych gospodarczych podstaw funkcjonowania.

Kształtowanie tożsamości jest długotrwałym procesem społeczno-gospodarczym, a nawet politycznym. Nie można oczekiwać, aby w nowych warunkach ukształtowała się szybko. Jak wynika z badań nakładać się będzie na nią więcej przeszłości niż teraźniejszości.

Literatura

Dąbkowski N., Zaniewska H., 2013, Odnowa urbanistyczna reaktywowanych małych miast w województwie łódzkim, Problemy Rozwoju Miast, 3, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 69–75.

Gzell S., 1996, Fenomen małomiejskości, AKAPIT-DTP, Warszawa.

Howard E., 2009, Miasta ogrody przyszłości, Państwowe Muzeum Etnograficzne, Warszawa.

Kosiński W., 2000, Aktywizacja turystyczna małych miast, Monografia 269, Seria Architektura, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków.

Kowalewski A., 2013, Tożsamość miasta i Prawo Gospodarki Przestrzennej, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej Architektura i Urbanistyka, 29, s. 57–69.

Krynki – 500 lat, 2009, J. S. Bach (red.), Wydawnictwo „Buk", Krynki – Białystok.

Miasta polskie w tysiącleciu, T.1, 1965, M. Siuchniński (red.), Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Planta miasta JKM ści oraz Dworu Krynek sporządzona roku 1790, Centralne Państwowe Archiwum Ukrainy we Lwowie, Dział 201. Teka 4. Nr 1680.

Polskie miasta i miasteczka, 2010, Reader's Digest, Warszawa.

Program ochrony środowiska dla gminy Halinów na lata 2013–2016 z uwzględnieniem lat 2017–2020, 2012, Urząd Gminy Halinów, Halinów.

Szafer T.P.,1955, Ze studiów nad planowaniem miast w Polsce w XVIII i pocz. XIX w., [w] Studia z historii budowy miast, Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury, rok V, z.1/14, Budownictwo i Architektura, Warszawa, s. 48–82.

Thiel M., Zaniewska H., 2012, Halinów – miasto ogród?, Problemy Rozwoju Miast, 2, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 53–67.

Wróblewski M., 2010, Idee dla miasteczek, [w] Janowicz S. (red.), Annus Albarnthenicus, 11, Wydawnictwo Stowarzyszenie Villa Sokrates, Krynki.

Zaniewska H., 2014, Małe miasta na obszarze Puszczy Pyzdrskiej, [w] Terra Pisdrensis dawniej i dziś. T. 1, Zespoł Parków Krajobrazowych Województwa Wielkopolskiego, Muzeum Regionalne Ziemi Pyzdrskiej, Poznań – Pyzdry.

Zaniewska H., Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Barek R., Thiel M., 2013, Małe miasta, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

Zaniewska H., Thiel M., 2013, Najnowsze małe miasta województwa mazowieckiego i ich tożsamość, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej Architektura i Urbanistyka, 29, s. 85–96.

Zaniewska H., 1998, Polskie miasteczka w okresie transformacji społeczno-gospodarczej, Instytut Gospodarki Mieszkaniowej, Warszawa.

Strony internetowe

[1] BDL GUS: http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks
[2] http://krynki.com.pl/historia.html
[3] http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Tyzenhauz-Antoni;3990663.html
[4] Plan Halinowa: geopoprtal.gov.pl